

Є.О.ГРЕБЕНЬ *

ЗАХОДИ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ НА ТЕРИТОРІЇ БІЛОРУСІ (1941–1944 рр.)

Аналізуються заходи окупаційної влади у соціальній сфері на території Білорусі під час війни, їх реалізація та наслідки. Охарактеризовано матеріальне становище соціально вразливих прошарків населення, дії місцевих адміністрацій щодо допомоги їм. Висвітлюється діяльність відділів соціального забезпечення міських управ упродовж 1941–1944 рр.

Ключові слова: Білорусь, війна, окупація, соціальна сфера, соціальне забезпечення.

Війна – надзвичайне випробування для цивільного населення, яке змушене виживати в перманентно екстремальній ситуації. Відзначаючи соціальні наслідки нацистського окупаційного режиму, дослідники традиційно констатували складне матеріальне становище мешканців Білорусі, примусову працю, високу смертність, гострий дефіцит продуктів харчування та промислових товарів. Водночас колосальна кількість джерел дозволяє більш детально вивчити соціальні аспекти окупаційного режиму, котрі полягали в різкому зниженні життєвого рівня населення, зубожінні багатьох громадян. У дуже складній ситуації опинилися малозабезпечені категорії (пенсіонери, інваліди, одинокі матері, сироти), приречені на напівголодне животіння з огляду на мізерність допомог і пенсій. Заробітна платня робітникам і службовцям виплачувалася за довоєнними ставками, натомість ціни на продовольство й промтовари збільшилися в 5–10 разів. Виняток становили ціни на ті продукти харчування, що видавалися за картками, однак затверджені норми лише фіксували напівголодне існування мешканців міст¹. Величезною проблемою стала купівля промислових товарів, ціни на які на чорному ринку для абсолютної більшості громадян були недоступними, а в державних магазинах придбати одяг і взуття виявилось практично нереальною справою. Найбідніші прошарки населення були не у змозі сплачувати податки. Наприклад, станом на 15 грудня 1942 р. в Орші проживало 20 169 осіб, із них чоловіків – 4898, дітей – 6860². За 1942 р. було нараховано 1 379 000 руб. подушного податку, але до 1 березня 1943 р. зібрано 1 008 491 руб. (73,1%). Із залишку 26,9% на недоїмку припадало не більше 7%, решта 19,1% податку була списана на рахунок тих, хто вибув із міста, інвалідів і незаможних громадян³.

* Гребень Євген Олександрович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії та історії Білоруського державного аграрного технічного університету (Мінськ, Білорусь)

E-mail: greben.evgenij@gmail.com

¹ Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці (далі – ДАВВ). – Ф.2088. – Воп.2. – Спр.2. – Л.130.

² Там жа. – Ф.2074. – Воп.4. – Спр.62. – Л.68.

³ Там жа. – Воп.2. – Спр.51. – Л.67.

Протягом періоду окупації загострилася проблема сирітства. До наявних до війни дитячих будинків додавалися нові, але кількість сиріт збільшувалася значними темпами. Деякі громадяни самі зверталися до органів місцевої адміністрації з проханням прийняти дітей до дитбудинку, оскільки вже не було ніякої можливості утримувати їх. Так, 19 червня 1944 р. до Оршанської міської управи надійшла заява місцевої мешканки, яка просила прийняти її дітей семи, п'яти й одного року до дитячого будинку, позаяк вони голодують, не мають одягу, а їхній батько помер. Сама прохачка працювала на будівництві оборонних споруд і просила прийняти в дитбудинок хоча б двох дітей⁴. Не маючи достатніх коштів для забезпечення дитячих закладів, адміністрації на місцях могли передоручати піклування про сиріт окремим громадянам. Ті, хто бажав оформити опіку, повинні були звернутися з відповідними клопотаннями до голів місцевих органів влади. Зокрема, 5 липня 1943 р. на ім'я бургомістра Осиповичів надійшла заява від мешканки цього міста, котра просила дозволити їй опіку над однорічним небожем, оскільки його батько помер через хворобу, а мати – непрацездатна, інвалід, залишилася з трьома дітьми на руках⁵. Прохання про прийняття до іншої сім'ї могли надходити й від самих дітей-сиріт⁶.

В інтересах інтенсивнішої експлуатації трудових ресурсів окупаційна адміністрація вдавалася до організації дитячих садків, щоб звільнити батьків від догляду за дітьми. У генеральній окрузі Білорутенія, котра входила до складу райхскомісаріату Остланд, 3 вересня 1942 р. було видано розпорядження, в якому місцевій владі рекомендувалося власним коштом організовувати дитячі садки для дітей дошкільного віку. Метою цієї акції проголошувалося як виховання, так і вивільнення батьків для роботи на новий режим. Причому останній аргумент превалював, адже перевага при записі дітей у дитсадок надавалася працюючим батькам⁷. Аналогічні розпорядження видало командування тилової зони групи армії «Центр»⁸. У січні 1942 р. відділ освіти та мистецтв Пінської міської управи повідомляв місцевому управлінню лісового господарства, що з 26 січня 1942 р. планується відкриття дитсадка для дітей працівників Пінської сірникової фабрики. Харчування вихованців мало забезпечуватися за рахунок підприємства. Витрати на записаних у заклад дітей (а це 22 особи) оцінювалися в розмірі 1100 руб. на місяць із розрахунку 50 руб. на кожну дитину⁹.

Допомога при народженні дитини передбачалася лише для працюючих жінок. Так, 19 лютого 1943 р. вийшло розпорядження генерал-комісара Білорутенії В.Кубе про виплату установами, державними і приватними підприємствами допомоги породіллям, яка становила 40% від середньої заробітної платні, отримуваної безпосередньо перед пологами. Допомога виплачувалася

⁴ Там же. – Спр.10. – Л.32, 32 адв.

⁵ Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці (далі – ДАМагВ). – Ф.845. – Воп.1. – Спр.305. – Л.91.

⁶ ДАВВ. – Ф.2833. – Воп.1. – Спр.1. – Л.13.

⁷ Дзяржаўны архіў Мінскай вобласці (далі – ДАМінВ). – Ф.1039. – Воп.1. – Спр.81. – Л.159.

⁸ ДАВВ. – Ф.2088. – Воп.2. – Спр.1. – Л.24 адв.

⁹ Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці (далі – ДАБВ). – Ф.2135. – Воп.1. – Спр.377. – Л.4.

за два тижні до народження дитини (при наданні медичної довідки про те, що пологи мають відбутися впродовж двох тижнів) і два тижні після пологів (на основі метрики). Робітницям-єврейкам допомога не надавалася¹⁰. Однак за наявною джерельною базою можна припустити радше декларативний характер цього розпорядження.

У низці міст із довоєнних часів продовжували функціонувати будинки престарілих, як, наприклад, у Могильові або Новогрудку¹¹. Зокрема, в одному такому закладі, розташованому в передмісті Могильова – Поликовичах на 1 січня 1942 р. серед решти було 16 лежачих хворих і розумово відсталих, які вимагали особливого догляду та лікування. Завідувач пенсійного підвідділу місцевої адміністрації констатував відсутність належної кількості обслуговуючого персоналу та догляду. У листі до санітарного відділу Могильовської міської управи він підкреслював, що ці люди можуть бути джерелом епідемічних хвороб та пропонував перевести їх до однієї лікарні¹².

Війна вирвала самотніх стариків зі звичного життєвого укладу. Так, 22 жовтня 1943 р. на ім'я бургомістра Бобруйська надійшла заява від глухонімої громадянки, евакуйованої німецькою військовою частиною з Гомеля, яка залишилася без будь-яких засобів до існування. Бобруйська міська управа вирішила влаштувати прохачку в будинок інвалідів¹³. Багато самотніх непрацездатних громадян жебракували. В акті обстеження матеріального стану однієї з мешканок Вітебська від 23 квітня 1943 р. констатовалося, що її будинок згорів, а сама вона живе з милостині. Звичайно, мізерна разова допомога не могла докорінним чином вплинути на долю цих людей¹⁴.

При нарахуванні пенсій органи місцевої адміністрації брали за основу їх довоєнний розмір. Часто на одну пенсію змушена була існувати вся родина. У вересні 1941 р. на ім'я міського голови Могильова надійшла заява від місцевої мешканки-сироти, котра проживала разом із 77-річною бабусею на одну її пенсію (допомогу за батька виплачувати припинили, житло згоріло під час бойових дій). Заявниця просила допомогти їй із працевлаштуванням. За сприяння заступника бургомістра ця громадянка отримала місце учениці чи то прибиральниці в одній із комунальних майстерень¹⁵. Прохання про працевлаштування дітей надходили також від робітників, мізерні статки яких не дозволяли утримувати сім'ї. Наприклад, 15 вересня 1941 р. мешканка Могильова клопоталася перед бургомістром стосовно роботи для свого 16-річного сина, якого, відтак, удалося працевлаштувати в комунальній перукарні¹⁶.

Факт непрацездатності необхідно було регулярно підтверджувати. Так, 26 січня 1944 р. завідувач Бобруйського міського відділу охорони здоров'я в листі на ім'я бургомістра повідомляв, що в поширеному біржею праці оголошенні про перереєстрацію непрацездатних вимагався їх особистий прихід

¹⁰ Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці (далі – ДАГродВ). – Ф.610. – Воп.1. – Спр.16. – Л.18.

¹¹ Там жа. – Спр.29. – Л.30.

¹² ДАМагВ. – Ф.259. – Воп.1. – Спр.19. – Л.8.

¹³ Там жа. – Ф.858. – Воп.3. – Спр.1. – Л.24, 41.

¹⁴ ДАВВ. – Ф.2073. – Воп.5. – Спр.4. – Л.55–55 адв.

¹⁵ ДАМагВ. – Ф.259. – Воп.1. – Спр.1. – Л.89–89 адв.

¹⁶ Там жа. – Л.91.

(у тому числі літніх людей та інвалідів), за словами чиновника – «абсолютно недоцільний і шкідливий для здоров'я». Дійсно, на біржу мали з'явитися чоловіки та жінки віком, відповідно, 65 і 60 років та старші, і навіть інваліди І групи, чия непрацездатність була очевидною. Наступного дня бобруйський бургомістр у листі на адресу біржі праці зазначав: «Уважаю абсолютно недоцільним та шкідливим для справи виклик на біржу праці старих та інвалідів І групи. Цей виклик є шкідливим для здоров'я вказаних категорій і спричиняє закономірне незадоволення населення». У відповіді біржі праці повідомлялося, що невдоволення місцевої адміністрації «не відіграє жодної ролі, ми суто за те, щоб видані накази виконувалися. Зміна наказу можлива в тому випадку, якщо інваліди та старики – хворі й повинні лежати. Таким не потрібно з'являтися. Проте на біржу праці для реєстрації від них мають прийти представники»¹⁷.

Деякі літні громадяни через мізерність пенсій змушені були працювати. На основі розпорядження командувача тилу групи армій «Центр» пенсії працюючих осіб оподатковувалися¹⁸. До того ж доводилося сплачувати податок на нерухомість і обов'язкове страхування будівель. 24 березня 1942 р. відділ народної опіки Оршанської міської управи в листі на ім'я бургомістра зазначав, що в довоєнний час пенсіонери й інваліди користувалися пільгами, звільнялися частково або повністю від різних видів оподаткування, воєнне лихоліття погіршило становище таких категорій громадян, також з'явилося безліч сімей, які потрапили у скрутне становище. Такими відділ народної опіки називав родини, членів яких було мобілізовано до Червоної армії (чоловіки) або на роботу в Німеччину, чиє майно знищила війна тощо. Службовці відділу відзначали, що для таких сімей виплата земельної ренти й податку на будівлі виявилася непосильним тягарем, відтак бургомістра просили вирішити це питання¹⁹.

У разі смерті когось із родичів поставала проблема похорону. Часто відповідні витрати лягали на плечі місцевих адміністрацій. У межах тилової зони групи армій «Центр», згідно з розпорядженням командування від 13 квітня 1944 р., допомогу на поховання передбачалося видавати сім'ї небіжчика, якщо її члени мешкали разом із померлим і перебували на його утриманні. Розмір допомоги визначався як 30-разова сума денного заробітку, але не менше 300 руб. У разі смерті родичів працюючого декларувалася видача допомоги в розмірі 20-разового денного або 2/3 місячного заробітку, але не менше 200 руб. Право на одержання цих грошей мали особи, котрі фактично організували поховання. Якщо ж воно проходило коштом підприємства, допомога родичам не передбачалася. Для одержання допомоги необхідно було надати свідоцтво про смерть, рахунок громадського управління про витрати на поховання й три довідки: зарплатну з місця роботи, про те, що підприємство не виділяло грошей на поховання, про спільне проживання²⁰.

¹⁷ Там же. – Ф.858. – Воп.1. – Спр.9. – Л.22, 24.

¹⁸ ДАВВ. – Ф.684. – Воп.1. – Спр.4. – Л.2.

¹⁹ ДАВВ. – Ф.2074. – Воп.1. – Спр.8. – Л.292.

²⁰ ДАМагВ. – Ф.847. – Воп.1. – Спр.1. – Л.108.

На законодавчому рівні закріплювалася видача допомоги тільки деяким категоріям громадян, чия праця вважалася найбільш цінною для окупаційної влади. Так, 19 січня 1943 р. райхскомісар Остланда Г.Лозе видав постанову про виплату допомоги місцевим («тубільним») працівникам офіційних установ, згідно з якою останнім дозволялося виділення одноразових сум, якщо вони (не з власної провини) опинилися у важкому матеріальному становищі. Підставою для виплати допомоги були хвороба, нещасний випадок, смерть. Вирішення відповідних питань перебувало в компетенції генерал-комісарів. Розмір допомоги не мав перевищувати 1/7 заробітку прохача²¹.

Результатом окупаційної повсякденності стало те, що органи місцевої адміністрації були завалені величезною кількістю заяв, прохань громадян про надання матеріальної допомоги. Для багатьох жителів Білорусі владні структури стали єдиною силою, від якої залежало виживання. Перші прохання почали надходити вже наприкінці серпня – у вересні 1941 р. Серед їх авторів було багато жінок із малолітніми дітьми, чиїх чоловіків мобілізували до Червоної армії, а також удів і хворих. Вони зверталися до місцевої адміністрації з проханням призначити продуктові пайки, виділити промислові товари або ділянку землі під город, допомогти знайти роботу²².

Так, до Борковицької волосної управи Верхньодвінського району 27 жовтня 1941 р. звернувся громадянин, який заявив, що під час бойових дій улітку того року згоріла його хата, сім'я із восьми осіб змушена тулитися в лазні. Він просив виділити деревину для будівництва нового житла²³. Інший прохач 28 жовтня 1941 р. клопотався перед волосною управою щодо передачі йому двох громадських комор – він збирався розібрати їх на будматеріали й використати для відбудови власного згорілого будинку²⁴. У відповідь на прохання громадянки надати їй допомогу (згоріла хата й усе майно) 8 листопада 1941 р. волосний голова рекомендував, якщо є можливість, виділити щось із зібраного сільською адміністрацією майна²⁵.

У проханнях про надання матеріальної допомоги детально фіксувалося скрутне становище громадян. Наприклад, 24 грудня 1942 р. до відділу соціального забезпечення Вітебської міської управи надійшла заява 71-річної громадянки, колишньої вчительки, яка 1939 р. стала інвалідом II групи за зором, не мала засобів до існування та родичів, які могли б їй допомогти. Прохачці виділили 50 руб.²⁶ Становище багатьох малозабезпечених громадян дедалі тільки погіршувалося. 29 листопада 1942 р. на ім'я бургомістра надійшла заява від мешканки, яка втратила житло під час боїв за Вітебськ у липні 1941 р. При нальоті радянської авіації на німецькі військові об'єкти у цьому місті 8 листопада 1942 р. будинок, в якому вона проживала, також згорів. У результаті жінка, котра залишилася без засобів до існування, клопоталася про списання з неї

²¹ ДАМінВ. – Ф.1607. – Воп.1. – Спр.7. – Л.17.

²² Дзяржаўны архіў Гомельскай вобласці (далі – ДАГомВ). – Ф.1336. – Воп.1. – Спр.1. – Л.9, 42, 73, 78.

²³ ДАВВ. – Ф.2833. – Воп.1. – Спр.1. – Л.1.

²⁴ Там жа. – Л.5.

²⁵ Там жа. – Л.3–3 адв.

²⁶ Там жа. – Ф.2073. – Воп.1. – Спр.11. – Л.79–79 адв.

невиплаченої частини подушного податку за 1942 р. Бургомістр розпорядився видати заявниці 130 руб.²⁷ Співробітники відділу соціального забезпечення перевіряли достовірність інформації, а на звороті заяви складався відповідний акт. Так, розглянувши одне з прохань про надання допомоги, інспектор соцзабезпечення в акті відзначив правильність свідчень інваліда II групи, котра мала на утриманні трьох дітей: «Вельми нужденна, у помешканні панує холод, діти голі й босі». Прохачці було виділено 75 руб.²⁸ Загалом середній розмір одноразової допомоги за заявами громадян зазвичай становив 50–70, інколи 100 руб. і більше²⁹.

Сільські жителі заяви про матеріальну допомогу, завізовані місцевим старостою, подавали волосній владі, звідки їх спрямовували керівництву району. Наприклад, у березні – квітні 1942 р. низку відповідних клопотань розглянула Осиповицька районна управа. За одним із них старосту с. Великі Горошки було зобов'язано відпустити прохачці хліб і картоплю за готівковим розрахунком. Інші заяви передали до Замоської сільської управи зі вказівкою обстежити матеріальний стан прохачів, а стосовно ще двох заяв сільському правлінню було запропоновано самостійно розібратися зі скаргами громадян, які стверджували, що з ними не повною мірою розраховалися за відпрацьовані трудовні³⁰.

Місцева адміністрація не мала достатньо коштів, щоби оперативно реагувати на всі заяви про надання грошової допомоги тим, хто її потребував. Відтак частині громадян у порядку компенсації відводили землю під городи. Коли вже наявні невеличкі ділянки не дозволяли забезпечувати родину продуктами, доводилося клопотатися перед місцевою владою про надання додаткової землі³¹.

В умовах тотального дефіциту на промислові товари багато людей зверталися з проханнями не про грошову допомогу, а про виділення речей. Наприклад, один інвалід у серпні 1943 р. просив начальника Лепельської районної управи виділити йому безкоштовно дві сорочки та чоботи, оскільки з прибутку в 150 руб. придбати їх неможливо. Інший громадянин клопотався щодо продажу йому за готівку сорочки та брюк. Зазвичай на відповідні заяви накладалася резолюція керівника району: «Надати допомогу, якщо є така можливість». За архівними документами не завжди можна визначити, чим же закінчилася кожна конкретна справа³². Із подібними клопотаннями нерідко зверталися й самі співробітники місцевих адміністрацій. Так, лепельський окружний фінінспектор 18 серпня 1943 р. просив надати йому зі складу управи білизну та верхній одяг, оскільки придбати їх на базарі за спекулятивними цінами він не міг³³. Щодо продажу чобіт звернувся начальник Лепельської районної управи, зазначивши, що його брезентове взуття вже геть непридатне³⁴.

²⁷ Там жа. – Л.168–168 адв.

²⁸ Там жа. – Л.186.

²⁹ Там жа. – Л.81–178.

³⁰ ДАМагВ. – Ф.845. – Воп.3. – Спр.2. – Л.62–63, 112, 115, 125.

³¹ ДАГомВ. – Ф.1336. – Воп.1. – Спр.1. – Л.73.

³² ДАВВ. – Ф.2088. – Воп.1. – Спр.5. – Л.72, 74–75.

³³ Там жа. – Спр.51. – Л.85.

³⁴ Там жа. – Л.86.

У деяких заявах громадян увага місцевої адміністрації акцентувалася на роботі родичів у Німеччини. Беручи до уваги важливість використання людських ресурсів, окупаційна влада створювала певну ілюзію піклування про сім'ї остарбайтерів, тож згадування про родичів могло слугувати зайвим аргументом при розгляді питання про одержання допомоги. Так, житель с. Павлівщина у своїй заяві повідомляв, що дві його доньки зараз у Німеччині, у родині семеро осіб, 5 га землі, є кінь і корова. Його прохання підтримав волосний старшина, оскільки заявник мав малолітніх дітей, а також зазнав репресій із боку партизанів, котрі забрали в нього кінську упряж та частину врожаю зерна³⁵. 16 січня 1944 р. перед керівником Койдановського району про допомогу клопоталася громадянка, чия донька була направлена до Німеччини. Ця сім'я складалася з самої непрацездатної літньої прохачки, сина-інваліда та двох малолітніх дітей, у господарстві було 7 га землі, кінь, корова, дві курки. Волосний старшина, констатувавши недостатнє матеріальне забезпечення й той факт, що родина постраждала від партизанів, підтримав звернення про видачу допомоги³⁶. Додатковим аргументом могла бути служба родича у воєнізованих формуваннях Білоруської крайової оборони³⁷.

Частина прохань адресувалася районним відділенням Білоруської народної самопомоги. Так, у заяві мешканця Станьковської волості на ім'я керівника Койдановського відділення БНС повідомлялося, що він і його дружина непрацездатні, старі, син та невістка поїхали на роботу до Німеччини, а волосний староста підтвердив факт репресій із боку партизанів, які забрали корову й 12 пудів зерна³⁸. До Шкловської управи БНС 26 травня 1944 р. з клопотанням про допомогу звернулася співробітниця райлікарні, оклад якої становив 300 руб., на утриманні перебувало 4 осіб, а сама прохачка хворіла на запалення легенів³⁹.

До 1942 р. зберігалися громадські господарства, в яких оплата праці залежала від трудоднів. Деякі селяни вважали, що їм не повністю виплатили належне та зверталися з клопотаннями до сільських і волосних управ про компенсацію відпрацьованих у довоєнний період колгоспних трудоднів. Як правило, подібні заяви не задовольняли. Так, на ім'я старости Борковицької волості 31 листопада 1941 р. надійшла заява від місцевої мешканки, яка просила зарахувати відпрацьовані 1940 р. в колгоспі трудодні та видати в їх рахунок 310 кг картоплі. Староста переадресував ця заяву крайсландвірту, від якого вона знову повернулася до волосної управи⁴⁰. Аналогічні заяви могли йти повз місцеву адміністрацію – одразу до німецьких окупаційних органів влади. Так, мешканка Хвастовицької сільської громади Глуського району подала скаргу до комендатури у Глуську, в якій наголошувала, що свого часу постраждала від радянської влади (чоловік був у в'язниці), що їй у колгоспі не зарахували 25 трудоднів, обділили, розподіляючи худобу, м'ясо та хліб, не надають ро-

³⁵ ДАМінВ. – Ф.681. – Воп.1. – Спр.28. – Л.5–5 адв.

³⁶ Там жа. – Л.6–6 адв.

³⁷ Там жа. – Л.25–25 адв.

³⁸ Там жа. – Л.65–65 адв.

³⁹ Там жа. – Ф.258. – Воп.1. – Спр.22. – Л.16.

⁴⁰ ДАВВ. – Ф.2833. – Воп.1. – Спр.1. – Л.12–12 адв.

боти⁴¹. У березні 1942 р. Осиповицька районна управа повідомила мешканці с. Замош'я, що її клопотання відхилено, адже вона достатньо заробила за трудоднями, а також має працездатного сина, який служить у поліції, матеріально забезпечений і може допомагати матері⁴².

Навесні 1944 р. звернення жінок до місцевих адміністративних органів генеральної округи Білорутенія в багатьох випадках мали на меті звільнити чоловіків від мобілізації до формувань Білоруської крайової оборони. Прохачки констатували важке матеріальне становище (малі діти, хвороби, відсутність житла тощо) і просили керівників районів відпустити мобілізованих чоловіків (синів) хоча б тимчасово додому – для будівництва хати, завершення польових робіт та ін. Звернення візувалися сільськими й волосними старшинами. З аналогічними проханнями до районних управ зверталися також самі мобілізовані, деякі з них наголошували на чималих збитках, завданих їхнім господарствам із боку радянських партизанів⁴³. На таких проханнях немає резолюцій керівників районів, очевидно вони не задовольнялися.

Із заявами про надання допомоги нерідко зверталися громадяни, чие матеріальне становище було відносно непоганим, натомість підтримка таких прохань місцевими адміністраціями обумовлювалася репресіями за радянської влади. Наприклад, 9 лютого 1944 р. на ім'я керівника Койдановського району надійшла заява від жителя с. Микулічі, який просив надати йому грошову допомогу, оскільки його донька працює в Німеччині. У господарстві було 7,6 га землі, корови, коні та свині (наявність худоби в останні місяці окупації – досить рідкісне явище). Сім'я складалася з самого прохача, його 60-річної дружини й 15-річної доньки. Волосний старшина зі свого боку просив керівника району задовольнити клопотання, оскільки ця родина неодноразово страждала від радянської влади⁴⁴.

15 квітня 1944 р. на ім'я керівника Койдановського району надійшла заява про надання грошової допомоги від трьох дітей – 1932, 1938, 1939 років народження, чия мати була відправлена на роботу до Німеччини. На звороті заяви волосний староста зазначив, що виплату допомоги залишає на розсуд районного начальства, оскільки батька цих дітей у 1943 р. заарештувала поліція, мати вислана до Німеччини, діти живуть на утриманні бабусі у селищі Негорілому. У хаті, окрім бабусі та дітей-прохачів, мешкала її донька зі своїми трьома дітьми. Родина мала ділянку землі, яку не могла обробити, а її матеріальне становище оцінювалося волосною владою як «не дуже задовільне». Утім, службовець не звернувся до вищої інстанції з клопотанням про надання допомоги, хоча сім'я й складалася на момент подання заяви з двох жінок і шістьох дітей, перебувала в матеріальній скруті⁴⁵.

При розподілі допомоги перевага надавалася постраждалим від партизанів. На підставі адміністративного розпорядження командувача тилової зони групи армій «Центр» №23 від 23 червня 1942 р. таким особам

⁴¹ ДАМінВ. – Ф.1039. – Воп.1. – Спр.208. – Л.133–133 адв.

⁴² ДАМагВ. – Ф.845. – Воп.3. – Спр.2. – Л.50.

⁴³ ДАМінВ. – Ф.1538. – Воп.1. – Спр.73. – Л.36, 45–45 адв., 55, 65, 72–73, 76–76 адв.

⁴⁴ Там жа. – Ф.681. – Воп.1. – Спр.28. – Л.3.

⁴⁵ Там жа. – Л.4.

(як простим громадянам, так і співробітникам місцевих адміністрацій) могла надаватися грошова допомога, а безробітним – робота або преміювання речами. Першочерговою робота, грошова допомога надавалися родичам загиблих. У разі смерті глави родини вдова отримувала 30% від заробітної плати чоловіка (за основу бралася середня зарплата за останні 8 тижнів), на кожну дитину до 16 років виплачувалося 10%. Загальна сума допомоги не могла перевищувати 70% зарплатні. Так само обчислювалися виплати сім'ям загиблих громадян вільних професій, лише за основу брався середньомісячний дохід від підприємницької діяльності. За повної втрати працездатності виплачувалася щомісячна допомога в розмірі 200 руб. Як альтернатива грошам могли надавати нерухомість та майно: житловий будинок, худоба, реманент, меблі, земля під город тощо. Допускалося виділення сім'ям загиблих або громадянам, які втратили працездатність, одноразової винагороди в розмірі до 1000 руб. на родину. Декларувалося також надання безоплатної медичної допомоги постраждалим у боротьбі з партизанами⁴⁶. Про те, що соціальне забезпечення жертв партизанів було пріоритетним, зазначалося в розпорядженні Гомельського обласного правління від 23 листопада 1942 р. Натомість надання допомоги людям похилого віку, непрацездатним, інвалідам, малозабезпеченим і сімейним громадянам стояло на другому місці. Забезпечення передбачалося в натуральному вигляді, але тільки за наявності коштів у місцевому бюджеті. Для призначення допомоги належало створити комісію у складі співробітників відділів соцзабезпечення й контрольного, а також поліції. Рішення комісії візував керівник району⁴⁷.

На практиці одноразова допомога громадянам, які постраждали від дій радянських партизанів, могла бути значно вищою від зазначеної в розпорядженні німецького командування. Так, мешканці Лепельського району, котрі зазнали матеріальних втрат, могли клопотатися про надання компенсації в розмірі до 5000 руб. Для одержання допомог і компенсацій належало звертатися з відповідними заявами до бургомістрів, які, після перевірки фактів, передавали їх керівникові району. Останній доручав розгляд справи спеціальній комісії у складі районного лікаря та двох бургомістрів з інших громад (це мало запобігти можливим зловживанням), яка й доповідала про результати своєї роботи керівництву району, після чого виносило остаточне рішення щодо розмірів і форм компенсації. Ухвалу керівника району візувала ортскомендатура⁴⁸. Протягом 1942 р. було здійснено виплати 23 сім'ям на суму 61 900 руб.⁴⁹

28 квітня 1943 р., під час нападу партизанів на автоколонну з вантажем картоплі, яку з с. Азаричі везли для населення Бобруйська, було вбито шофера-механіка. Його власним коштом поховало торгово-заготівельне управління, котре звернулося до Бобруйської міської управи з приводу надання вдові загиблого разової допомоги у сумі 3000 руб., призначення їй пенсії, еквівалентної

⁴⁶ ДАВВ. – Ф.2088. – Воп.2. – Спр.1. – Л.19.

⁴⁷ ДАГомВ. – Ф.1336. – Воп.1. – Спр.2. – Л.3.

⁴⁸ ДАВВ. – Ф.2088. – Воп.2. – Спр.1. – Л.19 адв.

⁴⁹ Там жа. – Спр.2. – Л.146.

зарплаті чоловіка (700 руб.), а також виділення земельної ділянки (0,3 га) під вирощування картоплі. Раніше, 11 січня 1942 р., начальник торгово-заготівельного управління клопотався щодо пенсії сім'ї свого працівника (оклад 300 руб.), убитого при нападі партизанів на обоз із зерном, котрий прямував із с. Копаткевичі до Бобруйська. У першому випадку вдові загиблого шофера земельний відділ відвів ділянку площею 0,25 га. Із приводу грошей у резолюції йшлося, що, згідно з чинними правилами, одноразова допомога може становити 1000 руб., а пенсія сплачується в розмірі 30% від окладу загиблого плюс 10% на кожну дитину віком до 16 років. У листі фінвідділу торгово-заготівельного управління цей порядок призначення пенсій ще раз обумовлювався, але відзначалося, що організація може сплатити більше, ніж одноразова допомога, завдяки економії фонду заробітної плати⁵⁰.

В іншому випадку керівник Копильського району 4 травня 1943 р. затвердив виплату допомоги сім'ї вбитого партизанами секретаря Копильської волості. Удові було нараховано 21,6 райхсмарки, чотирьом дітям – по 4,32 райхсмарки⁵¹. У січні 1943 р. при Борисовській районній управі працювала комісія з надання допомоги особам, які постраждали від партизанів. Конфісковані в партизанських сімей і знайдені в покинутих будинках громадян, котрі пішли в партизани, матеріальні цінності (одяг, меблі, продукти харчування) комісія розподіляла між співробітниками місцевих адміністрацій, службовцями допоміжної поліції та членами їхніх сімей, в яких партизани щось конфіскували. Однак діяльності комісії перешкоджали співробітники волосних адміністрацій, котрі заявляли про самостійний розподіл цінностей серед постраждалих. Зі свого боку, голова комісії доповідав керівникові Борисовського району, що самостійна роздача тільки призводить до збагачення службовців волосної влади⁵². Голови волосних адміністрацій використовували конфісковане в родинях партизанів майно у власних цілях, користуючись тим, що районна управа не мала можливості контролювати їхні дії.

Якщо переважна більшість громадян могла розраховувати на невелику разову допомогу, то співробітники місцевих органів влади, чие матеріальне становище було кращим, ніж у звичайних людей, одержували допомоги періодично, і подеколи доволі значні. Так, у Могильові в березні 1944 р. для службовців адміністрації («у зв'язку з важким матеріальним становищем») було запроваджено доплату в розмірі 90% від вартості обіду, якщо їхній оклад не перевищував 600 руб. У порядку преміювання переважно між начальниками відділів розподілялися одержані від районної комендатури текстильні вироби⁵³. У квітні 1944 р. керівник Осиповицького району видав розпорядження надати одноразову допомогу (2500 руб.) начальникові торгово-промислового відділу районної управи з огляду на «скрутне матеріальне становище» та з нагоди свята Пасхи. Допомогу в розмірі окладу (450 руб.) одержала друкарка загального відділу, а секретареві райуправи виділили 750 руб.⁵⁴

⁵⁰ ДАМагВ. – Ф.858. – Воп.3. – Спр.1. – Л.23–24 адв.

⁵¹ ДАМінВ. – Ф.1607. – Воп.1. – Спр.7. – Л.25.

⁵² Там жа. – Ф.624. – Воп.2. – Спр.3. – Л.65–65 адв.

⁵³ ДАМагВ. – Ф.261. – Воп.1. – Спр.3. – Л.29.

⁵⁴ Там жа. – Ф.845. – Воп.2. – Спр.1. – Л.40–41.

Інколи до місцевих адміністрацій із проханнями про допомогу звертали-ся нероби й дармоїди, які не одержували її лише завдяки тому, що існувала практика обстеження матеріального становища прохача. Наприклад, 12 лютого 1943 р. старший податковий інспектор фінвідділу Оршанської міської управи вивчав заяву колишнього службовця поліції, який на той момент ніде не працював і, за його словами, був хворим. Співробітник міської управи встановив, що разом із прохачем мешкали його дружина, дві невістки й донька, усі працездатні, невістки та донька працювали. У сім'ї було 4 малолітніх дитини, обстановка в оселі характеризувалася як бідна, родина одержувала карткове забезпечення, а також купувала продукти на базарі. Водночас було з'ясовано, що сім'я не мала від прохача ніякої допомоги. Ба більше, він часто пропивав наявні гроші або, будучи п'яним, губив їх. Відтак у допомозі відмовили⁵⁵.

Окупаційна влада, визнаючи наявність великої кількості соціально незахищених категорій громадян, усе ж уважала, що певна частина населення була непогано забезпеченою й, по суті, перебувала поза її контролем. Так, в оголошенні від 20 березня 1943 р. бургомістр Гродна, констатуючи, що переважна більшість жителів («нероб або зловмисників») ухиляється від роботи, одержує засоби до існування від несанкціонованої торгівлі, спекуляції та крадіжок, погрожував таким ув'язненням у таборі й примусовою працею⁵⁶. Утім, погрози щодо покарання залишалися порожнім звуком, про що свідчило чергове оголошення за підписом гродненського бургомістра від 22 травня 1944 р. Голова міської адміністрації знову стверджував, що вулиці «забиті молоддю та дітьми, котрі торгують дефіцитними товарами, тиняються й перешкоджають вуличному руху». Відтак передбачалося залучення молоді (діти та юнаки 12–14 років і старше) до різноманітних робіт, для чого цій категорії громадян наказувалося невідкладно одержати на біржі праці робітничі картки. Виявлені під час вуличних перевірок підлітки, які не мали таких документів, каралися примусовими роботами⁵⁷.

Заробітна платня та продовольче забезпечення співробітників місцевих адміністрацій на території окупованої Білорусі були доволі непоганими, особливо на тлі скрутного матеріального становища більшості робітників і службовців. Проте начальник Браславської районної управи в листі від 25 жовтня 1942 р. на ім'я районного сільськогосподарського керівника все ж констатував скрутне становище своїх підлеглих, скаржився на недостатнє, порівняно з іншими районами, забезпечення його співробітників продовольством і тютюном, відсутність у Браславі спеціальної їдальні (в їдальні поліції стороннім харчуватися заборонялося), повідомляв, що багато хто обміняв у селян на продукти все, що тільки можна. Також зверталася увага глибоцького гебітскомісара на той факт, що всі звільнені (як ненадійні) службовці знайшли собі роботу в рибному відділі або філії Центрального торговельного товариства Сходу зі збуту та споживання товарів сільського господарства (ЦТО) і зараз набагато краще забезпечені продуктами й промтоварами, аніж співробітники районної

⁵⁵ ДАВВ. – Ф.2074. – Воп.2. – Спр.51. – Л.48–48 адв.

⁵⁶ ДАГродВ. – Ф.16. – Воп.1. – Спр.26. – Л.5.

⁵⁷ Там жа. – Спр.15. – Л.53.

управи, та навіть займаються спекуляцією. Як наслідок, чимало службовців управи вимагають звільнення, щоб знайти собі інше місце служби. У листі пропонувалося або поліпшити становище співробітників, або відібрати продовольчі пільги у «шахраїв та спекулянтів»⁵⁸.

Попри велику кількість відповідних заяв допомога надавалася далеко не всім, хто її потребував – як через фінансові обмеження, так і з огляду на мізерні штати профільних підрозділів місцевих органів влади. Наприклад, відділ соціального забезпечення Вітебської міської управи складався лише з шести штатних одиниць – начальника, бухгалтера, інспектора, касира, діловода та прибиральниці⁵⁹. Природно, що така кількість співробітників не давала можливості належним чином обстежувати матеріальне становище нужденних. У травні 1944 р. у відділі соціального забезпечення Оршанської міської управи був усього один співробітник, а робота цього відділу полягала саме в наданні допомоги пенсіонерам, інвалідам⁶⁰.

Тотальний брак коштів викликав прагнення районних органів переключити тягар розгляду прохань про допомогу на волосні управи. 11 грудня 1941 р. Оршанська районно-міська управа вимагала від бургомістрів волостей повідомити населенню, що фондів для надання допомоги громадянам немає. Відтак волосним управам пропонувалося самостійно вирішувати ці питання, наприклад відпускаючи продукти харчування із закупівельного фонду за готівку по 1,5 кг борошна в тиждень на робітника, у виняткових ситуаціях – безоплатно⁶¹.

Дефіцит промислових товарів, одягу породжував ситуацію, коли громадяни намагалися користуватися знайденим майном та амуніцією радянської або німецької армій. Уже восени 1941 р. почалося його вилучення в населення. Так, 1 жовтня внаслідок проведеної тереховським волосним бургомістром і начальником поліції перевірки у громадянина, підозрюваного в крадіжці продуктів у сусіда, було знайдено німецький кинджал, два реміня, торби, хомут. Усі ці речі конфіскували, а чоловіка заарештували з подальшою передачею німецькій владі⁶².

Під час боїв і хаосу літа 1941 р. мешканці безкарно розграбовували державні склади. Оскільки колишня радянська власність тепер розглядалася як належна новій владі, заволодіння нею, навіть у період безвладдя, каралося, а все майно підлягало вилученню силами місцевої поліції. Конфіскація незаконно одержаного допомагала місцевим адміністраціям задовольняти клопотання малозабезпечених громадян. Так, 18 жовтня 1941 р. начальник районної поліції видав наказ своїм підлеглим виїхати до містечка Слободки та провести перевірку всіх місцевих жителів щодо наявності речей із державних складів. На цю операцію відряджалося 40 поліцейських, що свідчило про масштабність акції як для невеликого населеного пункту. Обшуки мали здійснюватися за присутності двох понятих зі складанням акту, де зазначалося все вилучене⁶³.

⁵⁸ ДАВВ. – Ф.2848. – Воп.1. – Спр.10. – Л.37.

⁵⁹ Там жа. – Ф.2073. – Воп.4. – Спр.1. – Л.2.

⁶⁰ Там жа. – Ф.2074. – Воп.2. – Спр.203. – Л.7.

⁶¹ Там жа. – Воп.1. – Спр.1. – Л.102.

⁶² ДАГомВ. – Ф.1336. – Воп.1. – Спр.1. – Л.14–14 адв.

⁶³ ДАВВ. – Ф.2847. – Воп.1. – Спр.1. – Л.3.

Факт розграбування місцевими жителями складів у період між відступом радянських військ і приходом частин вермахту підтверджував також бургомістр Бобруйська. Ще 15 серпня 1941 р. бобруйський комендант видав наказ, на підставі якого містяни й жителі навколишніх сіл повинні були негайно здати награбоване, проте на склади повернулася лише незначна частина майна. Місцевий бургомістр відзначав, що обшуки, які проводилися восени 1941 р. допоміжною поліцією й жандармерією, були недостатніми, оскільки увага приділялася здебільшого промисловим товарам. Відтак у грудні 1941 р. він одержав у коменданта санкцію на проведення повторних обшуків за участю представників німецької влади. Для більшої ефективності акції вона мала відбутися одночасно в декількох районах міста і навколишніх селах (у листі додавався список сіл, де, на думку бургомистра, могло зберігатися награбоване майно)⁶⁴.

Інколи мешканці скаржилися на дії місцевої поліції в німецьку адміністрацію. Так, 3 вересня 1941 р. на основі свідчень сусідів службовці могильовської поліції провели обшук у двох громадян, підозрюваних у привласненні державного майна під час боїв літа 1941 р. В однієї з них було знайдено багато різної білизни, у другої – пальта, брюки, 22 м мануфактури, 2 пари чобіт, 99 блюдець та інші речі, які після оформлення конфіскації опинилися на складі поліції. Утім, одна із жінок поскаржилася в комендатуру, після чого поліцейські були змушені давати пояснення⁶⁵.

Фонди місцевих адміністрацій поповнювалися також майном, що залишилося після загибелі, евакуації багатьох громадян улітку 1941 р., від зігнаних у гетто євреїв. Усе це описувалося співробітниками органів нової влади та продавалося або передавалося громадянам у користування. При цьому складався акт, в якому людина, що одержала право зайняти безгосподарний будинок, гарантувала збереженість речей до повернення власників або до спеціальних указівок міської управи⁶⁶. Мешканці міст нерідко клопоталися про продаж їм майна, взятого на облік міською адміністрацією. Наприклад, 27 листопада 1941 р. до Оршанської управи надійшла заява від механіка дорожнього відділу, який просив продати йому зі знижкою стіл з описаних за такою-то адресою речей⁶⁷.

Частина майна євреїв могла передаватися громадянам у користування на умовах повного збереження. Згодом можна було звернутися до місцевої адміністрації з проханням про продаж цих речей. Першочергове право на користування єврейським майном одержували співробітники органів влади, а також громадяни, які втратили свої пожитки або дах над головою в результаті бойових дій⁶⁸.

Аналогічним чином використовувалося майно, котре залишилося від громадян, які пішли в партизани. У червні 1943 р. случький гебітскомісар констатував, що окремі особи й цілі родини опинилися в лісі, у партизанів. Відтак усе їхнє майно відтепер є державною власністю, відповідальність за збереження

⁶⁴ ДАМагВ. – Ф.858. – Воп.1. – Спр.96. – Л.7.

⁶⁵ Там жа. – Ф.260. – Воп.1. – Спр.17. – Л.47.

⁶⁶ ДАВВ. – Ф.2074. – Воп.1. – Спр.29. – Л.2, 47.

⁶⁷ Там жа. – Л.6.

⁶⁸ ДАМагВ. – Ф.858. – Воп.1. – Спр.98. – Л.13.

якої покладалася на керівників районів. Гебітскомісар дав згоду на передачу меблів та одягу місцевому відділенню Білоруської народної самопомоги, а худобу, фураж, продукти харчування слід було негайно передати в розпорядження крайсландвірта⁶⁹.

Коштів місцевих бюджетів, «партизанського» та «безгосподарного» майна все ж було вкрай недостатньо для задоволення бодай частини клопотань від найбільш нужденних громадян, кількість яких постійно зростала. У такій ситуації нова влада перекладала частину витрат на плечі цивільного населення. Уже з перших місяців окупації селяни залучалися до продовольчого забезпечення в'язнів таборів. Наприклад, у грудні 1941 р. Полоцька районна управа на підставі розпорядження німецьких органів наказала Екіманській волосній управі зібрати 21 т картоплі для харчування військовополонених, утримуваних у Боровуському таборі⁷⁰. У жовтні 1942 р. районна управа звернулася до населення з проханням пожертвувати одяг для в'язнів дулагу⁷¹. 30 грудня 1941 р. Тереховська райуправа на Гомельщині вказувала тереховському волосному бургомістрові, що збір серед місцевих мешканців продуктів харчування й одягу для військовополонених Гомельського табору організовано вкрай незадовільно⁷².

Незважаючи на скрутне матеріальне становище абсолютної більшості громадян, деякі з них відгукувалися на заклики місцевої адміністрації, жертвуючи продукти та одяг. 30–31 жовтня 1941 р. й пізніше у Гродні відбувся збір громадських пожертвувань на користь потерпілих від війни та радянського терору (останній аргумент був особливо актуальним у Західній Білорусі). В опублікованій відозві підбивалися підсумки акції. Так, із зібраних упродовж 1–3 грудня 1941 р. 6127 райхсмарок передбачалося надати допомогу політичним в'язням та їхнім родинам, 4–6 грудня – погорільцям, 8–10 грудня – іншим жертвам війни. Допомогу можна було одержати у відділі соціального забезпечення міської адміністрації. У квітні 1943 р. в Орші збирали пожертвування для сиріт, інвалідів і людей похилого віку. 17–25 квітня у присутності начальників відділів міської управи (адміністративного, народної освіти, соціального піклування), а також бухгалтера фінвідділу було відкрито 10 скриньок для збору коштів, в яких з урахуванням пожертвувань службовців міської адміністрації виявилось 12 087 руб. плюс натуральний збір становив 2 пуди борошна⁷³. 16, 17 і 23 квітня 1944 р. міська управа й комітет самопомоги провели в Орші ще один збір пожертвувань. Школярі у спеціальну кружку збрали 13 406 руб. Церква внесла 107 кг житнього борошна і 10 кг м'яса⁷⁴. На підставі розпорядження фельдкомендатури у червні 1943 р. місцева влада Городоцького району почала збирання грошових і натуральних внесків на користь дитячого будинку та інвалідів⁷⁵. Міська управа Бобруйська ініціювала збір речей для

⁶⁹ ДАМінВ. – Ф.1039. – Воп.1. – Спр.57. – Л.6.

⁷⁰ ДАВВ. – Ф.2825. – Воп.1. – Спр.1. – Л.23.

⁷¹ Там жа. – Ф.2823. – Воп.1. – Спр.1. – Л.168.

⁷² ДАГомВ. – Ф.1336. – Воп.1. – Спр.2. – Л.32.

⁷³ ДАВВ. – Ф.2074. – Воп.2. – Спр.93. – Л.13, 18, 20.

⁷⁴ Там жа. – Спр.1. – Л.11.

⁷⁵ Там жа. – Ф.2086. – Воп.1. – Спр.9. – Л.47.

біженців. До 15 листопада 1943 р. таким чином було зібрано кілька сотень одиниць одягу та декілька пар взуття⁷⁶. Навесні 1944 р. Полоцька районна управа звернулася через сільських старост до населення з проханням зібрати максимально можливу кількість яєць до Великодня як пожертву дітям із дитбудинку, щоб, зазначалося у зверненні, «і їм дати відчутти свято». Волосним бургомістрам і старостам пропонувалося нагадати місцевим мешканцям про те, що дітям немає у що вдягатися. Наголошувалося, що районна управа буде вдячна, «якщо хтось пожертвує не потрібне йому ганчір'я»⁷⁷.

Місцеві адміністрації не завжди могли розпоряджатися зібраним. Так, 29 листопада 1943 р. загальний відділ Бобруйської міської управи звернувся до ортскомендатури по санкцію на передачу будинку для сиріт та евакуйованих дітей пожертвуваних містянами 10 теплих ковдр, котрі зберігалися у відділі соціального забезпечення⁷⁸.

У результаті бомбардування Могильова радянською авіацією в ніч з 27 на 28 травня 1943 р. постраждало цивільне населення. Окупаційна влада використала цей факт із пропагандистською метою. В оприлюдненій із цього приводу спеціальній відозві зазначалося, що в місті є діти-сироти та багатодітні матері, котрі залишилися без годувальників-чоловіків і не можуть піти на роботу через те, що мають малих (грудних) дітей, позбавлені засобів до існування, животіють у злиднях, голоді й холоді. У такій самій ситуації опинилися люди похилого віку та інваліди. Про те, що наявність цих категорій громадян – це результат розв'язаної нацистами війни, природно, не згадувалося. Далі йшлося, що «більшовики», спалюючи міста й селища, висаджуючи в повітря заводи та фабрики, знищуючи виробничу базу «переносять свою помсту на безневинне мирне населення», прирікаючи його на всі «жахи існування у спустошеній і розореній країні». Саме як приклад таких дій і згадувався наліт радянської авіації на Могильов, у результаті якого «зруйновано або спалено сотні будинків мирних жителів, сотні людей були вбиті або поранені, сотні осіб мирного населення втратили своє житло, усе своє майно, залишившись на сьогоднішній день без даху над головою, одягу та їжі, з малими дітьми». Наприкінці автори відозви закликали містян жертвувати організації «Самодопомога» гроші, продукти харчування, одяг на користь жертв бомбардування⁷⁹. Улітку 1943 р. Полоцька районна управа ініціювала збирання пожертвувань для громадян, які постраждали від радянських авіанальотів, для чого пропонувалося залучити вчителів і співробітників волосних управ⁸⁰.

Певне уявлення про поточну роботу органів місцевої влади дають звіти відділів соціального забезпечення. Так, відповідний підрозділ Вітебської міської управи розпочав свою діяльність 6 вересня 1941 р. До липня 1942 р. було зареєстровано 5936 пенсіонерів (у тому числі 2 – у липні), із них померло 166 (15 – у липні 1942 р.). Розмір пенсії становив 30–200 руб.; 89 осіб було направлено до будинку інвалідів, 118 дітей розподілено по дитбудинках

⁷⁶ ДАМагВ. – Ф.858. – Воп.3. – Спр.1. – Л.44–45.

⁷⁷ ДАВВ. – Ф.2823. – Воп.1. – Спр.4. – Л.23.

⁷⁸ ДАМагВ. – Ф.858. – Воп.3. – Спр.1. – Л.46.

⁷⁹ Там жа. – Ф.260. – Воп.1. – Спр.163. – Л.57

⁸⁰ ДАВВ. – Ф.2823. – Воп.1. – Спр.3. – Л.86.

(13 – у липні 1942 р.). За період із вересня 1941 по липень 1942 рр. відділ соціального забезпечення видав 14 913 обідніх карток (1758 – у липні 1942 р.), 49 пенсіонерів було звільнено від квартплати, 53 – влаштовано на роботу⁸¹. Останнє красномовно свідчить про скрутне матеріальне становище громадян пенсійного віку, мізерний розмір пенсій змушував багатьох із них шукати бо-дай якусь роботу. Крім пенсіонерів та інвалідів управа виплачувала допомоги сім'ям тих, хто виїхав до Німеччини. У грудні 1943 р. допомогу в розмірі 130 руб. було надано 407 містянам. У такому ж розмірі допомогу виплачували сім'ям їзових, котрі працювали при німецьких військових частинах⁸².

Упродовж вересня 1941 р. продовольчий відділ Вітебської міської управи видавав разові талони на обід і постійні обідні картки інвалідам і пенсіонерам, які обслуговувалися в їдальні №1 міської управи. У різні дні число нужденних коливалося від 96 до 213 осіб, яким видавалося від 150 до 300 талонів і постійних обідніх карток⁸³. Така ж картина спостерігалася й у жовтні 1941 р., коли кількість громадян, що потребували допомоги у харчуванні, сягала 248 осіб⁸⁴. За липень 1942 р. до фінансового відділу міської управи надійшло 732 заяви, до продовольчого – 115, житлового – 70, міського господарства – 73, інших відділів – 57, на ім'я бургомістра – 36 (разом 1083 заяви)⁸⁵.

Відділ соціального забезпечення Бобруйської міської управи за період з 14 липня по 14 серпня 1943 р. видав 137 сім'ям одноразових допомог на суму 7420 руб. (у середньому 54 руб. на родину, що було менше, ніж у попередньому місяці – 79 руб.), 156 сімей було влаштовано на обіди до їдальні. Соцзабез констатував незадовільну якість таких обідів, котрі, як правило, склалися з однієї страви – ріденького супу. Відділ провів 47 обстежень матеріально-побутових умов громадян, у результаті 27 заяв було задоволено, у 20 випадках відмовлено. Традиційно у заявах містилися прохання про видачу молока для дітей (16), допомоги (11), дров (2), дозволу на аборт (5), зниження квартплати, патронаж дітей, лікування (13 заяв). У зазначений період 23 громадянина проживали в будинку інвалідів. Відділ соціального забезпечення констатував, що за останній час зросла кількість заяв про аборти, причому прагнення не народжувати спостерігалася не тільки в неодружених жінок, але й у заміжніх. Причину цього місцева влада вбачала в матеріальних труднощах громадян, що підтверджувалося проведеними соцзабезом обстеженнями⁸⁶.

В Орші відділ соціального забезпечення міської управи за березень – травень 1944 р. виплатив пенсій на суму 11 655 руб., сім'ям остарбайтерів було видано допомог на 32 200 руб., родинам військовослужбовців – 2600 руб. По лінії Білоруської народної самопомоги надано грошову допомогу 32 громадянам на суму 11 150 руб., а також дитбудинку виділено 144 кг картоплі та 21,4 кг печеного хліба. Повідомлялося про переведення з Орші до с. Ставри будинку

⁸¹ Там жа. – Ф.2073. – Воп.1. – Спр.181. – Л.21.

⁸² Там жа. – Спр.11. – Л.51–59, 66.

⁸³ Там жа. – Воп.4. – Спр.11. – Л.2–66, 69–72, 74–79 адв., 90–94 адв.

⁸⁴ Там жа. – Спр.12. – Л.2–113.

⁸⁵ Там жа. – Спр.181. – Л.7.

⁸⁶ ДАМагВ. – Ф.858. – Воп.3. – Спр.1. – Л.38–39 адв.

інвалідів (30 утриманців і 2 особи персоналу)⁸⁷. Обсяги грошових виплат і допомоги продуктами виглядають більш ніж скромно, а переведення закладу соціальної опіки до села могло обумовлюватися відсутністю в місті продуктів харчування. В останні місяці окупації місцева адміністрація взагалі мала мізерні фінансові та людські ресурси для надання допомоги малозабезпеченим громадянам.

Отже, у структурі місцевих адміністрацій окупаційного режиму діяли відповідні підрозділи, покликані надавати допомогу нужденним. З іншого боку, мізерні обсяги її не можна було зіставити з величезною кількістю громадян, котрі живогіли на межі виживання в жорстоких умовах воєнного повсякдення. Більша частина наявних коштів поглиналася у вигляді допомог самим співробітникам місцевих органів влади та їхнім сім'ям, а також особам, що страждали від дій партизанів (лояльність до нацистського режиму незначної частини білоруського суспільства доводилося оплачувати). Решті громадян допомога надавалася в міру необхідності, із метою запобігання та мінімізації антинімецьких настроїв й ефективної експлуатації наявних трудових ресурсів.

⁸⁷ ДАВВ. – Ф.2074. – Воп.2. – Спр.203. – Л.7.

The author in the article analyzes the occupation power arrangements in the social sphere on the Belarus territory during the war, its realization and consequences. Describing the financial situation of the socially vulnerable segments, the assistance activities by the local governments. Lightening up the activities of the social security departments of urban management during 1941–1944s.

Keywords: Belarus, war, occupation, social, social welfare.

